
NUTQ BUZILISHLARINI TASNIFLASH

Saidova Mahliyo Zulxon qizi**Egamberdiyeva Dildora Bozorboy qizi****Botirova Aziza Sherzod qizi**

JDPU Pedagogika-psixologiya fakulteti

Maxsus pedagogika :Logopediya 511-23-guruh talabalari

Annotatsiya:Nutq buzilishlari — bu odamning nutqiy faoliyatida yuzaga keladigan turli qiyinchiliklar va uzilishlardir. Ular fiziologik, nevrologik, psixologik yoki tashqi omillar ta'sirida paydo bo'lishi mumkin. Nutq buzilishlari turli shakllarga bo'linadi va har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega. Afaziya, disartriya, disleksiya va bolalarda nutqning rivojlanishdagi kechikishlari eng keng tarqalgan buzilishlardir. Afaziya asosan miya jarohatlari yoki insult natijasida yuzaga keladi va so'zlashuvning tushunilmasligi yoki ifodalanishida muammolarni keltirib chiqaradi. Disartriya esa nerv tizimi kasalliklaridan kelib chiqadi va talaffuzni buzadi. Disleksiya esa yozish va o'qishdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi. Nutq buzilishlarini aniqlash va davolash jarayoni, odatda, logopedlar va nevrologlarning hamkorligida amalga oshiriladi. Bu tasnif, nutq buzilishlarini o'rganishda va davolashda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: nutq buzilishlari, bu afaziya, disartriya, disleksiya, talaffuz, nutq rivojlanishi, logoped, nevrologik kasalliklar, psixologik omillar, nutqni tushunish, nutqni ifodalash.

Аннотация:Речевые нарушения – это различные трудности и перебои в речевой деятельности человека. Они могут появиться под воздействием физиологических, неврологических, психологических или внешних факторов. Речевые нарушения делятся на разные формы и каждая имеет свои особенности. Афазия, дизартрия, дислексия и задержка развития речи у детей являются наиболее распространенными нарушениями. Афазия в основном вызвана черепно-мозговой травмой или инсультом и вызывает проблемы с пониманием и выражением речи. А дизартрия вызвана заболеваниями нервной системы и нарушает произношение. Дислексия характеризуется трудностями при чтении и письме. Процесс выявления и лечения речевых нарушений обычно проводится в сотрудничестве с логопедами и неврологами. Эта классификация играет важную роль в изучении и лечении речевых нарушений.

Annotation:Speech disorders are various difficulties and disruptions that occur in an individual's speech activity. They can arise due to physiological, neurological, psychological, or external factors. Speech disorders are classified into different types, each with its unique characteristics. The most common disorders include aphasia, dysarthria, dyslexia, and developmental delays in speech in children. Aphasia typically results from brain injuries or strokes, causing issues in speech comprehension or expression. Dysarthria arises from nervous system disorders and affects pronunciation. Dyslexia is characterized by difficulties in reading and writing. The process of diagnosing and treating speech disorders is usually carried out collaboratively by speech therapists and neurologists. This classification plays a significant role in studying and treating speech disorders.

Bola nutqining normal rivojlanishi uchun muloqot ma'lum ahamiyatga ega bo'lishi, ijobiy-emotsional tusda kechishi kerak. Unga tovushlarni shundaygina eshitish kamlik qiladi (radiomagnitofon, televizor). Dastlab ma'lum yosh davri uchun xarakterli asosda kattalar bilan muloqot qilish lozim. Bolani kattalar bilan muloqoti shaklining o'zgarishi nutq rivojlanishiga turtki bo'ladi. Demak, hayotining birinchi yili uchun xarakterli bo'lgan emotsional muloqotni 2—3 yoshlarda predmetli- harakatga almashtirishi uning nutqi rivojlanishiga yaxshigina turtki bo'lib xizmat qiladi. Agarki, bunday o'zgarish yuz bermasa, u holda nutq rivojlanishida orqada qolish yuzaga keladi.

Bolada predmetli-o'ym faoliyati jarayonida to'plangan taassurotlar nutq rivojlanishiga dastlabki zamin bo'lib xizmat qiladi.

Bola nutqining rivojlanishi tashqi noqulay sharoitlar natijasida kechikadi va buziladi: ijobiy emotsional muhitning yo'qligi, haddan tashqari shovqin-suronli muhit.

Nutq taqlid asosida rivojlanadi. Shu sababli ayrim nutqiy kamchiliklar (talaffuzning aniq emasligi, duduqlanish, nutq tempining buzilishi va boshqalar) asosida taqlid yotadi.

Nutq kamchiliklari ko'pincha turli xil psixik travmalardan yuzaga keladi (qo'rquv, yaqin odamini yo'qotganda hayajonlanish, oiladagi uzoq davom etayotgan psixik travmalovchi vaziyat va h.k.).

Bu nutq rivojlanishini kechiktiradi, ayniqsa, kuchli psixik travmalarda bolalarda psixogen nutqiy buzilishlarni keltirib chiqaradi: mutizm, nevrotik duduqlanish. Bu nutqiy buzilishlar M. Ye. Xvatsev tasnifi bo'yicha shartli ravishda funksional buzilishga kiritiladi.

Shuningdek, nutqning funksional buzilishlariga quyidagilarni ham kiritish mumkin:

1. Bola organizmiga zararli ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq buzilishlar.
2. Umumiy, jismoniy zaiflik, chala tug'ilish yoki to'la shakllanmagan homilalik bilan shartlangan yetishmaganlik.
3. Ichki organlarning turli kasalliklari, raxit, moddalaralmashinuvining buzilishi.

Bolalardagi nutq buzilishlarini baholashda keskin davrlarni hisobga

olish shartdir, qaysiki bunda nutq tizimining u yoki bu tarkibiy qismini birmuncha jadal rivojlanishi qachon sodir bo'ladi, nutqiy faoliyatning, nerv mexanizmi jarohatlanishining yuqori darajadagi xavfi nima bilandir bog'liq ravishda paydo bo'lishini o'rganish osonroq kechadi.

Nutq funksiyasining rivojlanishida 3 ta keskin davr ajratiladi:

Birinchi davr (hayotining 1 — 2-yili). Bu davrda nutqning dastlabki urinishi shakllanadi va nutqiy rivojlanish boshlanadi, aloqaga kirishishga asos solinadi va uning harakatlanuvchi kuchi bilan muloqotga ehtiyoj paydo bo'ladi. Bu yoshda po'stloq nutq zonalarining birmuncha jadal rivojlanishi sodir bo'ladi, xususan Broka zonasi. Uning rivojlanishida

bola hayotining 14— 18 oylari keskin davr hisoblanadi. Bu davrda hattoki sezilarsiz tuyulgan noqulay omillar bola nutqining rivojlanishida o'z aksini ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchi davr (3 yosh) bog'langan nutq jadal rivojlanadi. Vaziyatli nutqdan kontekstli nutqqa o'tiladi. Bu markaziy nerv sistemasi (MNS) ishida katta muvofiqlikni talab etadi (nutq-harakat mexanizmini, diqqatni, xotirani va h.k.). MNS ishida vujudga keluvchi ayrim nomuvofiqlik xulqdagagi o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, qaysarlik, negativizm va h.k. lar kuzatiladi. Bularning hammasi nerv tizimining zararlanishiga bo'lgan xavfni belgilaydi. Duduqlanish, mutizm yuzaga kelishi mumkin, nutq rivojlanishining orqada qolishi kuzatiladi. Bola nutqiy muloqotga ki'rishishdan bosh tortadi, kattalar qo'ygan talablariga qarshi qat'iy norozilik bildiradi.

Bu davrda yuzaga keluvchi duduqlanish nutq funksional tizimining va turli xil psixik funksiyalarning notekis shakllanishidan bo'lishi mumkin. Gohida adabiyotlarda bu holat "evolutiv" termini bilan yuritiladi, ya'ni yosh davrlari bilan bog'liq rivojlanish. Masalan: "evolutiv duduqlanish".

Uchinchi davr (6 —7 yosh) yozma nutq rivojlanishining boshlanishi. Bolaning markaziy nerv sistemasi (MNS) ga tushuvchi yuklama oshib boradi. Bolaga kattaroq talablar qo'yilganda duduqlanish hosil bo'lishi bilan nerv faoliyatida "portlash" yuz beradi.

Bolada bor bo'lgan nutq funksiyasining har qanday buzilishi bu keskin davrlarda birmuncha kuchli namoyon bo'ladi. Bundan tashqari yangi nutq kamchiliklari ham paydo bo'lishi mumkin. Logoped bola nutqning rivojlanishida keskin davrlarni yaxshi bilishi va o'zining kundalik ishida shuni hisobga olishi kerak.

Nutq rivojlanishida keskin davrlar moyillik vazifasini bajaradi. Bu davrlar mustaqil ahamiyatga ega bo'lgani singari boshqa zararli omillar bilan — genetik, bolaning umumiy zaiflashuvi va hokozalar bilan uyg'unlashadi.

Nutqning yoshga qarab rivojlanish dinamikasi hayotining birinchi yillarida organizm genotipiga va unga ta'sir qiluvchi atrof-muhitga bog'liq ravishda o'zgarib turadi: nutq funksional tizimining rivojlanishi uchun MNS ning normal yetukligi va ishlab turishi muhim.

Nutq buzilishlarining kelib chiqishida ekzogen va organik omillar ko'proq rol o'ynaydi. Bu sabablar guruhi M.Ye. Xvatsev tasnifi bo'yicha jarohat joyiga qarab organik markaziy va organik periferik guruhlarga kiritiladi.

Shunday qilib, hozirgi davr mamlakat logopediyasida nutq buzilishlarining ikkita tasnifi o'rin olgan: bittasi — tibbiy pedagogik, ikkinchisi —psixolog-pedagogik yoki pedagogik (R.Ye. Levina bo'yicha).

Qayd qilingan tasniflar nutq buzilishlari tipologiyasi guruhlarda farq bo'lgan holda bir xildagi holatlarni turli nuqtayi nazardan o'rganadi, lekin ular bir-biriga qarshilik qilishdan ko'ra bir-birini ko'proq to'ldiradi. Zotan, ular logopedik ta'sir etishning yagona, ammo ko'p tomonli jarayonidagi turli vazifalarni hal etishga qaratilgandir.

Tibbiy pedagogik tasnif logopediya fani uchun an'anaviy bo'lgan tibbiyot bilan hamkorlikka tayanadi, lekin tibbiy tasnifdan farqli o'laroq, unda ajraladigan nutq buzilishlarining turlari kasallik shakllariga bog'lanmaydi.

U asosan, nutqiy nuqsonlarni tuzatishga, ularni bartaraf etishga alohida-alohida yondashuv ishlab chiqishga yo'naltirilgan hamda nutq buzilishlarining shakl va turlarini batafsil tekshirishga qaratilgan. Shu sababli u umumiydan xususiyga bo'lgan yondashuvga asoslanadi. Bunda nutq

buzilishlarining material negizi bilan bog'lovchi sistemalararo munosabatlar hisobga olinadi. U qandaydir bir mezonga emas, balki psixologik-lingvistik va tibbiy (etnopatogenetik mezon bilan birlikda) mezonlarning majmuyiga asoslanadi. Bunday ko'p tomonli yondashuv nutq buzilishlari haqida bir yoqlama tasavvurga ega bo'lmaslik uchun imkon yaratadi, zero u umuman nutq buzilishlarni ochishga qaratilgandir. Yuqoridagi tasniflashda psixologik-lingvistik mezon yetakchi muhim rol o'ynaydi. Ular orasida nutq buzilishi mohiyati atama va tushunchalar orqali bayon etiladi. Bu atama va tushunchalar logoped e'tiborini logopedik ta'sir etish obyekti sifatidagi holatlarga yo'naltiradi. Shu maqsadda, buzilishlarning asosiy guruhlarini ajratishga imkon beradigan mezonlar kiritiladi. Maqsad uning ichida buzilishlarning asosiy shakllarini, ularda esa buzilishning asosiy turlarini ajratishdir. Logopedik ta'sir etish talablaridan kelib chiqib, nutqda nima buzilganini tasavur etishga va shu asosda bir nutq buzilishini ikkinchisidan cheklanish belgilariga qarab ajratishga imkon beruvchi quyidagi mezonlar aniqlanadi.

nutq shakllarining (og'zaki yoki yozma) buzilishi; 2) buzilgan nutq faoliyati turini shakllardan harbiriga qo'Miangan holda; og'zaki nutq uchun so'zlash yoki eshitishdagi buzilish, yozma nutq uchun yozish yoki o'qish buzilishi; 3) nutq paydo bo'lishi yoki uni idrok etishning buzilgan bosqichi (bo'g'ini)ning buzilishi; nutqiy faoliyatning (og'zaki va yozma) unumli turlariga tatbiqan buzilishlarning fikr aytishni ichki va tashqi jihatdan ta'minlash bosqichlari bilan bog'liq holda chegaralanishi alohida ahamiyatli sanaladi; nutqiy faoliyatning (tinglash yoki o'qish) retseptiv turlariga muvofiq buzilishlarning sensor yoki retseptiv bosqichiga kiradigan chegaralanishlari muhim sanaladi; 4) nutqning paydo bo'lishi yoki uni idrok etishning u yoki bu bosqichida fikrni amalga oshiruvchi operatsiyalarning buzilishi; 5) fikr bildirishni tayyorlash vositalarining buzilishi: bunda nutq aytish va til biriiklarining chegaralanishi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki nutqning paydo bo'lishi yoki idrok etilishidagi har bosqichiga o'z birlik yig'indisi ahamiyatlidir, saralash va quramalash vazifasi ularga nisbatan amalga oshiriladi. U yoki bu nutq buzilishlarini tasniflashda ajratilgan mezonlardan har biri tabaqalangan holda namoyon bo'lishi mumkin, bu nutq buzilishlarining alohida turlarida logopedik ta'sir etish uchun ahamiyatli bo'lgan quyi turlarni aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Tibbiy-pedagogik tasniflashda ajratiladigan nutq buzilishlarining turlari

Buzilishlarning yuqoridagi tasniflashda ko'rib ehiqilayotgan barcha turlarini psixologik-lingvistik mezonlar asosida nutqning qaysi turi buzilganiga qarab ikkita guruhga bo'lish mumkin: og'zaki va yozma.

Og'zaki nutqning buzilishi, o'z navbatida ikkita turga bo'linishi mumkin: 1) bayon qilishning fonatsion (tashqi) ta'minlanishi, ular nutqning talaffuz tomonining buzilishi deb ataladi va 2) bayon qilishning semantik-struktura (ichki) jihatdan ta'minlanishi, ular logopediyada nutqning uzluksiz yoki ko'p tovushli buzilishi, deb ataladi.

1. Bayon qilishdagi fonatsion ta'minlashning zaiflashuvi buzilgan bo'g'inga bog'liq holda tabaqalanishi mumkin: a) tovush shakllanishi; b) bayon qilishning sur'at-ohang jihatdan tashkil etilishi; d) intonatsion melodik; e) tovush chiqarishning namoyon bo'lishi. Bu zaiflashuvlar turli jarayonlarda mavhum holda kuzatilishi mumkin, logopediyada ularga bog'liq bo'lgan buzilishning quyidagi turlari ajratiladi (ularni belgilash uchun an'anaviy bo'lib qolgan atamalar mavjud):

1. Disfoniya (afoniya) - tovush apparatining patologik o'zgarishlari oqibatida fonatsiyaning yo'q bo'lishi yoki zaiflashuvi. Ma'nodoshlari: tovushning buzilishi, fonatsiyaning buzilishi, fonotor buzilishlar, vakal buzilishlar.

2. Bradilaliya —nutqning patologik sekinlashgan sur'ati. M a'nodoshi: bradifraziya.

Artikular nutq dasturining sekinlashgan ishlab chiqarishda namoyon bo'Madi, markaziy bog'langan va o'z tabiatiga ko'ra organik yoki funksional bo'Mishi mumkin.

3. Taxilaliya — nutqning patologik tezlashgan sur'ati. M a'nodoshi: taxifraziya.

Artikular nutq dasturining tezlashgan holda amalga oshirilishida namoyon bo'ladi, o'z tabiatiga ko'ra, markaziy bog'Mangan, organik yoki funksional hisoblanadi.

Sekinlashgan sur'atdagi nutq cho'ziq tortilgan, bir ohangda bo'ladi. Tezlashgan sur'atda shoshilinch, intiluvchan, shiddatli ekanligi ko'zga tashlanadi. Nutqning tezlashuvi agrommatizmlar bilan birga sodir bo'Mishi mumkin. Bunday holatlar ayrim paytlarda battarizm, parafraziya atamaları bilan ataluvchi mustaqil buzilishlar sifatida ajratiladi. Patologik tezlashgan nutqning asoslanmagan bo'linishlar, tutilish, to'xtab qolishlar bilan uchraydigan hollarda u poltern atamasi bilan ataladi.

4. Duduqlanish — nutq apparati mushaklarining va ixtiyoriy pay tortishish natijasida sur'atohangning buzilishidir.

M a'nodoshi: logonevroz.

Markaziy bog'langan bo'ladi, funksional yoki organik ko'rinishga ega, ko'proq bola nutqining rivojlanishida paydo bo'ladi.

5. Disialiya — tovush talaffuz qilishning normal eshitish va nutq apparatining saqlangan innervatsiyasi paytida buzilishi. Ma'nodoshlari

tili chuchuklik (eskirgan), tovush talaffuzidagi nuqsonlar, fonetik nuqsonlar, fonemalarni talafuz qilishdagi notekisliklar.

Nutqning noto'g'ri tovushli (fonemali) turlanishida: tovushlarni buzib talaffuz qilishda, tovushlarning almashinuvi yoki ularning yo'qligida namoyon bo'ladi. Nuqson shuning bilan bogliq bo'lishi mumkinki, bunday paytda bolada artikular baza shakllanmaydi (artikular tomonning tovush talaffuz etish uchun zarur bo'lgan barcha jihatları o'zlashtirilmaydi) yoki artikular tomon noto'g'ri shakllanadi.

Buning oqibatida nomuvofiq tovushlar hosil bo'ladi. Artikulatsion apparatning anatomik nuqsonlari bilan bog'langan buzilishlar alohida guruhni tashkil etadi.

Tavsif qilingan nuqsonlar saylanma hisoblanadi va ularning har biri mustaqil notekislik maqomiga egadir. Ammo shundaylari ham uchraydiki, ularda tovushni bayon qilishning fonatsion turlanishlari murakkab mexanizmidagi bir necha bo'g'inlarning bir paytning o'zida xastalashuvi kuzatiladi. Bundaylarga rinolaliya va dizartriya kiradi.. Rinolaliya — tovush tembri va talaffuzining nutq apparatidagi anatomik-fiztologik nuqsonlar bilan bog'liq holdagi buzilishdir.

Ma'nodoshlari: dimog' bilan gapirish (eskirgan), palatolaliya.

Tovush tembrining patologik o'zgarishida namoyon bo'ladi. Bu holat chiqarilayotgan nafas oqimining barcha nutq so'zlarini talaffuz qilish paytida burun bo'shlig'iga o'tishi va unda aksado berishi oqibatidir. Rinolaliya paytida bundan tashqari barcha nutq tovushlarining (dislaliya holatidagi kabi alohida tovushlarni emas), buzib talaffuz etilishi kuzatiladi.

Bunday nuqsonda prosodik buzilishlar ham tez-tez uchrab turadi, rinolaliya paytidagi nutq kam tushunarsiz (noaniq), bir ohangli bo'ladi. Mamlakat logopediyasida tanglayning tug'ma yoriqiigi, shuningdek, artikular apparatning qo'pol anatomik buzilishlarini rinolaliyaga kiritish qabul qilingan. Bunday buzilishlar chet ellardagi qator ilmiy ishlarda "palatolaliya" (lotincha palatum —tanglay) atamasi bilan ataladi. Qolgan barcha hollardagi tovushlarning turli lokalizatsiyalarning funksional yoki organik buzilishlari bilan bog'liq noto'kis talaffuzi bunday ishlarda rinolaliya deb ataladi. Vatanimizda so'nggi yiliarda olib borilgan ilmiy ishlarda qo'pol artikulation buzilishlari bo'lmagan noto'kis talaffuzlarning ko'rinishlari rinofoniyaga kiritilmoqda.

Yuqorida bayon qilingan tasnif logopediya nazariyasining hozirgi ahvolini o'zida aks ettiradi. Ular o'rtasida qarama-qarshiliklar yo'q, ular bir-birini to'ldiradi. Mazkur darslikda har ikkala variant ham uning tuzilish asosi sifatida qo'llanadi.

Logopediyaning vazifasi — nutq buzilishlarini tartibga solishni takomillashtirishdir.

Keltirilgan tasniflar, ko'proq bolalarni nutqning birlamchi rivojlanmay qolishiga, ya'ni eshitish qobiliyati va aqliy jihati normal holdagi nutq buzilishlariga nisbatan ishlab chiqilgan. Darvoqe, bu toifadagi bolalar o'z tarkibiga ko'ra bir xil emas: zero bunday darajaga ruhiy rivojlanishi to'xtab qolgan, ko'rish qobiliyati va tayanch harakati apparati buzilgan bolalar ham taalluqli. Logopediyada ishlab chiqilgan tasnifni yuqorida ko'rsatib o'tilgan toifadagi nutqi buzilgan bolalarga nisbatan qo'llash mumkinmi yoki yangi izlanishlar zarurmi, degan masalani hal etish muhimdir. Shuningdek, aqliy qoloq va zaif eshitadigan bolalarning nutq buzilishlarini tartibga solish haqidagi masala ham juda muhim va murakkab masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Logopedya M.Y. Ayupova kitobi 2007
2. Majidov. ``Nevropotologiya``. –T 1986
3. Shomaxmudova R.SH. Mo`minova Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish. T., 1994.